

ÎNTRE *BIBLIA* DE LA BUCUREȘTI (1688) ȘI REVIZIA DIN 1795 A LUI SAMUIL MICU. PROBLEME DE TRADUCERE

“Biblia de la București” (1688) and the 1795 Revision by Samuil Micu. *Translation Issues*

Scientific Researcher Dr. Ana CATANĂ-SPENCHIU
„Alexandru Ioan Cuza” University of Iași

Abstract

This paper has an applied character and accounts for a comparative approach of the *Bible* from Bucharest (1688) and the *Bible* from Blaj (1795), constantly related to the Greek source-texts, *Septuaginta* Frankfurt (1597) and *Septuaginta* Franeker (1709). The comparison aims at an overview of translation phenomena, starting with Ms. 45, Ms. 4389, and going through the consecutive translations and revisions that preceded the modern editions of the XXIth century. The differences in translation that have been recorded represent the main basis for the reflections on translation issues, as well as the common solutions in translation, which I consider necessary in illustrating the translation phenomenon, although the latter have contributed in a lesser degree to my overall argumentation. The paper underlines the common solutions, as well as the different ones for each context, as they are of great importance in identifying the type of relation, be it translation, or revision, which take place at language levels. The main research objective of our study of the Blaj *Bible* are: to provide information regarding the translation methods used by Samuil Micu and to designate the main and the secondary source-texts for the translation.

Keywords: *Bible*, translation, Samuil Micu, notes, translation technics, Bucharest *Bible*, Blaj *Bible*, Romanian Biblical Tradition.

1. Note introductive

Urmărind contextele creării operelor și consecințele pe care acestea le-au produs în evoluția literaturii, Perpessicius, în antologia *Scriitori români* dedicată tradiției culturale românești, afirma cu privire la aceste texte biblice: „o lectură comparativă a celor două Biblii de la 1688 și de la 1795, apleacă cumpăna în favoarea celei de a doua” (Perpessicius, 1986: 71). Tot în această lucrare criticul literar se oprea asupra unui verset din *Ecleziast* afirmând că: „Biblia de la 1688 zice: «*Neam merge și neam vine și pământul în veac stă.*» Biblia de la Blaj din 1795 zice: «*Neam trece și neam vine și pământul în veac stă*» prin care Samuil Micu păstrează „din vechea tălmăcire nedeterminarea arhaică a substantivului”, și înlocuiește „un singur și superior instinct pe *merge* cu mult mai sugestivul *trece*” (Perpessicius, 1986: 72). Perpessicius dovedește în același context prin referința făcută la motivul literar „vreme trece, vreme vine” din *Glossa* eminesciană că Samuil Micu „n-a dat greș”, ci a avut o „intuiție lexicală și morfologică și artistică” în alegerea echivalentului lexical potrivit (Perpessicius, 1986: 72).

În lucrările de specialitate este cunoscut faptul că Samuil Micu revizuieste prima ediție integrală a *Bibliei* în limba română, realizând însă, în același timp, și o retraducere pornind de la textul grecesc în ediția *Septuagintei* Franeker¹ și nu textul latinesc al *Vulgatei*,

¹ Ioan Chindriș în amplul studiu introductiv intitulat *Secolele Bibliei de la Blaj* și Eugen Pavel în cel de-al doilea studiu intitulat *Un monument de limbă literară: Biblia lui Samuil Micu* care prefațează ediția jubiliară a *Bibliei* de la Blaj prezintă textul *Septuagintei* Franeker ca fiind sursa B1795. Cercetătorii menționați susțin proveniența acestei ediții grecești din fondul vechi de carte al călugărilor basilitani al Bibliotecii din Blaj.

textul oficial al tradiției catolice. Deși aparținea unui unit, textul de la Blaj va fi utilizat pentru edițiile ulterioare ale *Bibliei*: ediția realizată în 1819 la Sankt Petersburg, ediția realizată de episcopul Filotei al Buzăului în 1854-1856, ediția de la Sibiu realizată de mitropolitul Andrei Șaguna, și chiar ediția din 1914, care reproducea de asemenea *Biblia* de la Blaj, însă supusă unei revizuirii masive.

Îmi propun ca, printr-un studiu comparativ, să argumentez strategiile de traducere pentru care au optat traducătorii celor două texte biblice și să punctez prin raportare la textele-sursă grecești modalitățile prin care aceștia au reușit să rezolve situațiile dificile de traducere. Pentru a aborda în mod corect problemele de traducere ale textului biblic voi avea în vedere mai ales nivelul lexical, întrucât acesta este mai afectat în procesul traducerii și suferă, în același timp, modificări mai importante. Astfel, voi realiza o prezentare sintetică a celor mai importante mecanisme de traducere identificate prin comparația celor două texte biblice, și anume: glosarea și calchiera. Varietatea problemelor de traducere și numărul covârșitor de fenomene care merită a fi discutate impune alegerea spre analiză a celor mai relevante fenomene și situații de traducere întâlnite.

Lucrarea constituie o abordare comparativă a traducerii textelor *Bibliei* de la București (1688) și *Bibliei* de la Blaj (1795), cu raportare permanentă la textele-sursă grecești, *Septuaginta* Frankfurt (1597) și *Septuaginta* Franeker (1709). Comparația vizează o abordare a fenomenelor de traducere începând cu Ms. 45, Ms. 4389, trecând prin traduceri și revizuirile consecutive până la edițiile moderne din secolul al XXI-lea. La fundamentul considerațiilor făcute asupra problemelor de traducere semnalate au stat, în cea mai mare parte, diferențele de traducere inventariate, precum și, în număr mai redus, soluțiile de traducere comune pe care le-am considerat necesare pentru ilustrarea fenomenului traductologic. Am investigat măsura în care cele mai dificile situații de traducere au fost soluționate în mod asemănător sau în mod diferit de traducătorul ardelean, fie printr-o echivalare prin calc lingvistic, fie prin fenomenul lexical al împrumutului sau parafrizare.

Corpusul de texte valorificat pentru documentare, comparație și sublinierea unor opțiuni de traducere este reprezentat de: *Septuaginta* în ediția realizată de Lambert Bos în 1709 (SEPT. FRANEK.) și *Septuaginta* în ediția realizată la Veneția în 1687 (SEPT. VEN.), *Septuaginta* în ediția Frankfurt din 1597 (FRANKF.), *Septuaginta* în ediția realizată de Alfred Rahlfs (SEPT. RAHLFS.), *Vulgata* Clementina în ediția din 1929 (VULG.), manuscrisul 45 (Ms. 45) și manuscrisul 4389 (Ms. 4389)², *Biblia* de la București (B1688)³, *Biblia* de la Blaj⁴ (B1795), *Vulgata* de la Blaj din 1760-1761 (VULG. 1760-1761), ediția de

² Textele celor două manuscrise (Ms. 45, Ms. 4389) le-am preluat din ediția *Monumenta linguae Dacoromanorum a Bibliei* de la București (B1688).

³ Pentru textul biblic din 1688 am utilizat ediția *Monumenta linguae Dacoromanorum*, precum și *Biblia 1688*, ediție stabilită și îngrijită de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, vol. I, întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001; volumul al II-lea, întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002.

⁴ Am valorificat următoarea ediție a *Bibliei de la Blaj (1795)*: *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești (...), Blaj, 1795. Biblia de la Blaj (1795)*, Ediție jubiliară, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, coordonatorul ediției Ioan Chindriș, Roma, 2000.

la Sankt Petersburg din 1819 (B1819)⁵, ediția realizată de Andrei Șaguna în 1856-1858 (B1856)⁶, *Noul Testament* de la Bălgrad (1648) (NTB1648)⁷, *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi (1560) (B1560)⁸, ediția sinodală din 1914 (B1914)⁹ și alte ediții moderne ale textului sacru în limba română, precum *Biblia* realizată de Bartolomeu Anania (ANANIA) și *Septuaginta* în ediția Polirom, din 2004 (SEPT. NEC.), pe care le-am utilizat pentru clarificarea sau sublinierea unor aspecte lingvistice.

2. Observații filologice asupra unor texte biblice cercetate

Biblia de la București (1688), prima traducere integrală în limba română a Sfintei Scripturi, a dominat spațiul lingvistic românesc timp de 107 ani, până la apariția *Bibliei* tălmăcite de Samuil Micu, tipărită la Blaj, în 1795. Două sunt motivele care îl determină pe Samuil Micu să se apuce de o astfel de „indeletnicire” impresionantă: pe de o parte, conștientizarea prezenței cât mai rare în circulație a *Bibliei* de la 1688, iar pe de altă parte, „o foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc” (*Cătră cetitoriu*). Plecând în demersul său de la exemplul pe care îl oferea *Biblia* de la București, Samuil Micu revizuieste prima ediție integrală a *Bibliei* în limba română, realizând însă, în același timp, și o nouă versiune, pornind de la textul grecesc al *Septuagintei* în ediția Franeker și nu textul latinesc al *Vulgatei*, textul oficial al tradiției catolice. În spațiul cultural al Blajului din secolul al XVIII-lea apar două ediții ale Sfintei Scripturi care urmează, în mod surprinzător, două canoane diferite, și anume: pe cel al textului latin, reprezentat de *Vulgata* de la Blaj (1760-1761), și pe cel septuagintal, reprezentat de *Biblia* de la Blaj (1795). Acest fapt este de mare importanță, dacă subliniem faptul că tradiția biblică românească¹⁰ are drept texte de referință pe de o parte, *Biblia* cantacuzinească din 1688, iar pe de altă parte, traducerea din 1795, realizată de către cărturarul unit, după o ediție grecească a *Septuagintei*, apărută la Franeker în 1709. Astfel, Samuil Micu, prin alegerea unui text grecesc protestant drept sursă pentru traducerea sa, a continuat tradiția începută de Spătarul Milescu, care a tradus după *Septuaginta* în ediția Frankfurt¹¹ din 1597, o ediție protestantă a tradiției alpine. Ediția *Bibliei* de la Franeker¹², realizată de elenistul olandez Lambert Bos în 1709, este ediția-sursă a

⁵ Titlul complet al textului este *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și cei noao*, cu cheltuiala Rosieneștii Societăți a Bibliei, în Sanktpetersburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, august, 15 zile.

⁶ Titlul complet al textului este: *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și cei noao, tipărită (...)* sub privegherea și cu binecuvântarea excelenței sale, prea sfințitului Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiiu, 1856-1858.

⁷ Am utilizat ediția: *Noul Testament sau Împăcarea cu legea noao a lui Iisus Hristos Domnului nostru. Izvodit cu mare socotînță, den izvod grecescu și slovenescu pre limbă rumânească...*, Bălgrad, 1688 [ediția modernă: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988].

⁸ *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560-1561 comparat Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești 1574*, Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963.

⁹ Titlul complet al textului este: *Biblia adecă dumnezeiasca Scriptură a legii Vechi și a Celei Nouă*, tipărită în zilele majestății sale Carol I, Ediția Sfântului Sinod, București, 1914.

¹⁰ Vezi Eugen Munteanu, *Tradiția biblică românească. Coordonate, stadiu al cercetării, potențial*, în volumul *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie*, Lucrările Simpozionului Național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”, Iași, 28-29 octombrie 2010, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2011, pp. 11-21.

¹¹ Titlul complet: *Th'' qeiva'' Grafh'' Palaiva'', dhladhV kaiV Neva'' Diaqhvkh'' a&pavnta – Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia*, Graece, a viro doctissimo recognita et emendata, variisque lectionibus aucta et illustra, Frankofurti ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes, 1597.

¹² Titlul complet: *H PALAIA DIAQHKH KATA TOUS EBDOMHKONTA. VETUS TESTAMENTUM EX VERSIONE SEPTUAGINTA INERPRETUM*. Secundum exemplar Vaticanum Romae editum, accuratissime

traducerii lui Samuil Micu. Am reținut pentru comparație câteva secvențe din B1795 și din *Vulgata* tradusă în aceeași perioadă la Blaj din care rezultă unele diferențe:

<p>B1795, Sir.: 1:1-4:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Toată înțelepciunea easte de la Domnul și cu El easte în veac. 2. Năsipul mărilor și picăturile ploii și zilele veacului cine le va număra? 3. Înălțimea ceriului și lățimea pământului și adâncul și înțălepciunea cine le va cerca? 4. Mai înainte de toate s-au zidit înțălepciunea și înțăleagerea minții din veac. 	<p>VULG. 1760-1761, Sir.: 1:1,2:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Toată înțelepciunea de la Domnul Dumnezeu iaste și cu El au fost pururea și iaste înainte de veac. 2. Năsipul mării și picăturile ploii și zilele veacului cine le va număra? Naltul ceriului și latul pământului și fundul adâncului cine le-au măsurat?
--	--

Septuaginta realizată de Lambert Bos face trimitere la numeroase traduceri ale textului biblic, fiind prevăzută cu o prefață. Un exemplar din această ediție se află la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, cotele B 6709 și R 81820. Volumul include două hărți, dar și imagini ale unor pasaje biblice, realizate de Franciscus Halma. Informații inedite cu privire la sursele utilizate de către Samuil Micu în traducerea *Bibliei* din 1795 ne sunt furnizate de către Ioan Chindriș și Eugen Pavel¹³. Ediția olandeză menționată fusese stabilită prin confruntarea variantelor din Codex Alexandrinus (A), Codex Vaticanus (B), care datează din secolul al IV-lea, a versiunilor lui Aquila, Symmachos și Theodotion, prin comparații cu Tetrapla, preluate din Hexapla lui Origen, printr-o paralelă critică între *Biblia Complutensis*, editată la Alcalá de Henares între 1514 și 1517, *Biblia Aldina*, din 1518, de la Veneția, cu ediția derivată, tipărită la Frankfurt în 1597, și între *Biblia Romana*, apărută, sub auspiciile lui Sixtus al V-lea, în 1587 (Pavel, 2007: 97). Eugen Pavel a recunoscut în corpul *Bibliei* de la 1795 *Psaltirea* apărută la Blaj, în 1764 (reeditată în 1773, 1780 și 1786) (Pavel, 2007: 119), o glosă din *Cartea Leviților*, 6: 31 precizează examinarea de către Samuil Micu a unei surse slavone, identificată în ediția din 1663 a *Bibliei* de la Ostrog, iar prezența în B1795 a *Rugăciunii regelui Manase*, inexistentă în ediția Franeker sau în altă traducere românească, trimite la textul *Vulgatei* din 1592 (retipărită în 1690) (Pavel, 2000: 6).

Există însă adnotări în B1795 care nu se regăsesc în aparatul paratextual al ediției Franeker, note care fac trimitere la textul ebraic și la textul latin al *Vulgatei*. Ar putea fi vorba despre o ediție poliglotă îngrijită de Gui-Michel le Jay, apărută la Paris, în 1645 sau texte de tipul celor îngrijite de Brian Walton, la Londra, între 1653-1657. O notă redactată de către Samuil Micu la cartea Iona, 4: 5 face trimitere la *Parimiile preste an* ale lui Dosoftei, din 1683 (Pavel, 2007: 101-104). Aparatul critic al *Bibliei* de la Blaj deține un impresionant

denuo recognitum, una cum scholiis ejusdem editionis, variis manuscriptorum codicum veterumque exemplarium lectionibus, nec non fragmentis versionum Aquilae, Symachi Theodotionis. Summa cura edidit Lambertus Bos, L. Gr. in Acad. Franeq. Professor. Franequerae. Excudit Franciscus Halma, Illustr. Frisiae Ord. atque eorundem Academiae typogr. ordinar. MDCCIX.

¹³ Vezi Ioan Chindriș, *Secolele Bibliei de la Blaj*, text publicat pentru prima dată ca studiu introductiv la *Biblia de la Blaj (1795)*. Ediție jubiliară, Roma, 2000, reluat apoi în volumul *Crâmpie din Școala Ardeleană*, Editura Dacia XXI, Cluj-Napoca, 2010, pp. 225-349. Vezi Eugen Pavel, *Între filologie și bibliofilie*, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2007.

număr de note, introduceri la anumite grupuri de cărți și la fiecare carte în parte precum și rezumate ale capitolelor. În prima formă a manuscrisului *Bibliei* nu există introduceri ale cărților biblice, însă în cea de a doua variantă utilizată pentru tipar, Samuil Micu redactează scurte introduceri, care ar fi fost impuse de Ioan Bob, episcopul care va susține financiar tipărirea *Bibliei* din 1795. Episcopul însuși va supraveghea verificarea *Bibliei* alături de cărturarii blăjeni: Dimitrie Căian, Gherman Peterlaki și Vasile Filipan, iar primului dintre aceștia îi sunt atribuite rezumatele capitolelor biblice. În această privință, Niculina Iacob a demonstrat în studiul *Limba și stilul Vulgatei de la Blaj* faptul că cei care s-au ocupat de întocmirea predosloviilor *Bibliei* de la Blaj (1795), printre care se afla și Samuil Micu, s-au inspirat din traducerea lui Aron, iar de multe ori le-au copiat (Iacob, 2007: 791). Samuil Micu realizase pentru tipărire două studii introductive: *Despre S. Scriptură* și un studiu introductiv la Noul Testament. Cele două introduceri, din anumite motive, nu sunt incluse în varianta tipărită, însă primul dintre aceste studii este inserat în formă scurtată și cu modificări consistente (Chindriș, 2010: 336-337). Traducătorii primelor texte biblice alegeau să își expună prin intermediul elementelor paratextuale diferite informații considerate necesare pentru înțelegerea de către cititor a textului, pentru interpretarea corectă a principiilor și opțiunilor de traducere utilizate. Astfel, se considera oportună precizarea, în precuvântările textelor biblice, a surselor, a obiectivelor propuse, a metodelor, precum și a stilului dorit. Acesta este cazul tradiției textuale biblice românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, după cum se poate vedea și în *Biblia* realizată la Blaj din 1795.¹⁴

Septuaginta Frankfurt din 1597 este textul grecesc care a stat la baza traducerii *Vechiului Testament* a lui Nicolae Milescu, alături de versiuni de control precum traducerea slavonă a *Bibliei*, tipărită la Ostrog, în 1581, și *Vulgata* latină. Manuscrisele 45 și 4389 reprezintă texte premergătoare *Bibliei* de la București. Ms. 45 conține traducerea realizată după *Septuaginta* a lui Nicolae Milescu, revizuită probabil de Dosoftei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar Ms. 4389 este o traducere a *Vechiului Testament* după versiunile slavonă și latină, atribuită lui Daniil Andrean Panoneanu, realizată în aceeași perioadă (Munteanu, 2008: 24). După cum argumenta Al. Andriescu, în lucrarea dedicată *Bibliei* de la București¹⁵, noul traducător al Ms. 4389 a valorificat constant textul înaintașului său și a reușit de multe ori să transpună textul biblic într-o formă mai clară (Andriescu, 1997: 119).

Septuaginta Frankfurt reproduce *Vechiul Testament*, în ediția publicată de Aldus Manutius la Veneția, în 1518. Acest text a fost reimprimat la Strassburg în 1526 (ediția lui Johannes Lonicerus), la Bassel în 1545 (ed. Hervagiana), și apoi tot la Bassel, în 1550 și 1552, precum și la Frankfurt am Main, în 1597. Cuprinsul *Vechiului Testament* este organizat după criteriile protestante, iar o serie de texte sunt așezate în finalul ediției, fiind considerate de către Martin Luther ca texte apocrife (cf. Căndea, 1979: 117-118). Redactată în scopuri mai ales didactice, în această ediție este inclus textul *Despre rațiunea dominantă*, care pe această cale va intra în literatura noastră veche, fiind pentru prima oară tradus într-o ediție oficială a *Bibliei* (Căndea, 1963: 42-43). Pe lângă această principală sursă grecească, Nicolae Milescu și

¹⁴ Segmentul de text prezentat cu privire la descrierea *Bibliei* de la Blaj, sursele *Septuagintei* în edițiile Frankfurt și Franeker, au fost valorificate în articolul intitulat *O inițiativă interculturală excepțională a cărturarului unit Samuil Micu: traducerea Bibliei de la Blaj (1795)*, în revista „Transilvania”, editată de Centrul Cultural Interetic Transilvania, sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu, nr. 4, 2012, pp. 62-63.

¹⁵ Al. Andriescu, *Studii de filologie și istorie literară*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, pp. 90-171.

revizorii săi au utilizat pentru clarificarea unor situații de traducere singura versiune integrală a *Bibliei* în limba slavonă, tipărită la Ostrog în Ucraina, în 1581, precum și o ediție de largă circulație a *Vulgatei* latine, tipărită la Anvers de Christophor Plantini (Munteanu, 2008a: 117). Șerban Cantacuzino își va asuma responsabilitatea finanțării și susținerii tipăririi integrale a *Bibliei* în limba română, iar frații Radu și Șerban Greceanu sunt cei care vor revizui textul Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu.¹⁶

Manuscrisul 45 aflat la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române conține o importantă prefață redactată de un cărturar anonim, identificat de N. A. Ursu în persoana lui Dosoftei. Aparatul paratextual reprezentat de acest „cuvânt înainte către cititori” ne oferă informații prețioase cu privire la tehnica de lucru a lui Nicolae Milescu:

„Apoi aflând și noi izvod grecescu, altul de ceale den Fangofort, dupre care au scris și Nicolae, am urmat aceluia pentru tocmirea soroacelor și deplinirea cuvintelor și întăritura oxiiilor den cât am putut; (...) pentru căci izvodul lui Nicolae pentru degrabă scriindu-l n-au pus nici unile de aceastea, ci era pentru neîntocmirea lui foarte cu greu a se înțelege vorba tălmăcirii și abaterea cuvintelor”.¹⁷

De asemenea, identificăm în această prefață și sursele utilizate de Nicolae Milescu pentru traducerea sa:

„Iară Nicolae, vrând să aducă și el cartea aceasta den elinie la rumănie, nefiind altă dată scoasă la rumănie, au socotit și au ales un izvod carele-i mai ales decât toate altele, tipărite în Frangofort și ales foarte bine pre limba elinească, și dedesupt cu multe arătări și cuvinte puse care le-au tălmăcit alții (...) pe lângă izvodul acesta au avut și izvodul slovenescu și letenește și au avut și alt izvodul latenescu, ce au fost scos de curând den limba jidovească, adecă den izvod jidovăscu.”¹⁸

Este interesant de umărit cum, începând cu secolul al XVII-lea, prin traducerea *Bibliei* în limba națională, se va înlătura limba slavonă, limbă care a îmbrăcat tradiția bisericească ortodoxă până în acest secol și care nu va sta la baza traducerilor biblice ulterioare.

Traducerea *Noului Testament* în limba română s-a făcut în comparație cu alte culturi europene târziu, făcându-și apariția, mai întâi în Transilvania, ca rezultat al influenței calvinismului (Coțac, 2011: 27). Studiul lingvistic¹⁹ riguros întocmit de Alexandru Gafton asupra textelor B1688 și a NTB1648 a evidențiat faptul că textul corespunzător al *Bibliei* bucureștene reprezintă „versiune elaborată pe baza celei dintâi”. Pentru *Noul Testament* din B1795, Samuil Micu a valorificat mai multe texte biblice anterioare dintre care menționăm: *Noul Testament* de la Bălgrad și *Tetraevanghelul* lui Coresi (Pavel, 2007: 132). Analiza comparativă a acestor texte a pus în evidență unele legături de filiație și soluțiile de traducere pe care cărturarul ardelean le-a preluat din textele anterioare. Am reținut două exemple în această secțiune pentru a evidenția diferențele între aceste texte:

¹⁶ Am utilizat aceste informații în articolul *O inițiativă interculturală excepțională a cărturarului unit Samuil Micu: traducerea Bibliei de la Blaj (1795)*, în revista „Transilvania”, editată de Centrul Cultural Interetnic Transilvania, sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu, nr. 4, 2012, pp. 63-64.

¹⁷ *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Pars I, *Genesis* (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1988, p. 159.

¹⁸ *Ibidem*, p. 157.

¹⁹ *Relația dintre Noul Testament de la Bălgrad (1648) și textul corespunzător din Biblia de la București (1688)*, în *Biblia 1688*, vol. al II-lea, întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002, pp. LV-LXXXVI.

B1795, Mt.: 9:16: <i>Și nime nu pune peatec nou (a) la haină veachie,...</i> 16. (a) <i>Pănură nenălbită.</i>	T1560, Mt.: 9:16: <i>...cu pânză nenălbită</i>	B1648, Mt.: 9:16: <i>...veșmântul vechiu cu peatec nou</i>	B1688, Mt.: 9:16: <i>...veșmântul vechiu cu peatec nou</i>
B1795, Mt.: 11:20: <i>Atunci, au început Iisus a împuta (b) cetăților,</i> <i>n. A defăima cetățile.</i>	T1560, Mt.: 11:20: <i>...începu Iisus a împuta cetăților...</i>	B1648, Mt.: 11:20: <i>...a defăima orașăle</i>	B1688, Mt.: 11:20: <i>...a defăima orașăle</i>

3. Glosele *Bibliei de la Blaj* (1795)²⁰

Numărul gloselor în *Biblia* de la Blaj este semnificativ, fie că sunt alcătuite dintr-un singur element sau din unități mai mari precum un întreg enunț, acestea dețin un important conținut cultural și lingvistic al epocii din care fac parte. Aparținând meta-textului, cele 1631 de glose identificate în B1795, deși nu sunt clasificate în mod evident, pot fi sistematizate prin diferitele lor trimiteri, cât și prin funcția pe care o îndeplinesc pentru receptor. Cu toate că deținea opțiunea de a realiza o traducere simplă, fără implicarea unor astfel de elemente paratextuale, cărturarul optează pentru glosare, una dintre tehnicile de traducere care asigurau informarea potențialilor cititori, dar și furnizarea de repere pentru traduceri ulterioare. Am realizat o clasificare a gloselor B1795 după conținutul acestora și după trimiterile către diferitele surse-model utilizate de traducător, încercând să ofer câteva aspecte ale strategiilor utilizate de Samuil Micu în traducerea B1795.

3.1. Tipuri de glose clasificate după conținut

3.1.1. Glose explicative

Destinate cititorului, glosele explicative identificate în B1795 au un conținut valoros prin diversitatea de informații aduse, oferind posibilitatea de a avea o privire mai profundă asupra fenomenului lingvistic, asupra procesului de traducere, asupra termenilor religioși, precum și asupra elementelor constitutive ale ritualului creștin. O astfel de glosare permite cititorului să înțeleagă cât mai clar anumite realități necunoscute. În contextul unor pasaje mai puțin accesibile înțelegerii receptorului, glosele explicative pot avea funcția de conectori în fluxul lecturii, ușurând considerabil interpretarea textului biblic. Un alt obiectiv important îndeplinit prin intermediul gloselor explicative îl constituie explicitarea unor termeni din limbile de cultură. Aceste precizări sunt importante totodată pentru identificarea ponderii termenilor de împrumut și pentru înțelegerea fără echivoc al sensului de către cititorii textului biblic. Unele cuvinte considerate necunoscute alături de referentul lor sunt explicate sau comentate pentru a preciza echivalentul din spațiul lingvistic românesc, evitând astfel, o neînțelegere și lărgind spațiul de cunoaștere al receptorului. Într-un număr mult mai mare

²⁰ Secțiunea dedicată gloselor *Bibliei de la Blaj* (1795) a fost valorificată într-o formă detaliată în articolul *Strategii traductive cu implicația glosării. Aplicație pe textul Bibliei de la Blaj (1795)*, aflat în curs de publicare în revista „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”.

decât celelalte glose, notele explicative dețin un conținut informațional diversificat, după cum urmează:

- **unități de măsură:** *in* (b), n. (b) *In era la jidovi o măsură* (Iș., 29:40);
- **pietre:** *stâlpi de parin* (b), n. (b) *Parin, piatră din ostrovul Paros* (Est., 1:6);
- **plante:** *Pârnga ariei* (e), n. (e): *Adecă: pârgă holdelor* (Iș., 22:29); *teascului* (j), n. (j) *Adecă: a viilor* (Iș., 22:29); *ariot* (a), n. (a) *Adecă: verdețuri* (4Reg., 4:39); *Acanul cel (a) din Livan*, n. (a): *Un spin* (4 Reg., 14:9);
- **animale:** *berbeace* (a), n. (a) *Adecă, unul din berbecii cei doi, de capre care s-au zis în stih 2.* (Iș., 29:15); *turmele celor tunsă* (a), n. (a) *Oilor* (Ct., 4:2); *colun* (a), n. (a) *Măgariu sălbatec* (Ier., 48:6); *colunilor* (j), n. (j) *Asini sălbateci* (Is., 32:14);
- **alimente:** *havone* (v), n. (v) *Adecă: plăcinte* (Ier., 44:19);
- **vestimentație:** *chidare* (b), n. (b) *Acoperemânt capului, mitră.* (Iș., 28:36);
- **termeni religioși:** *sfințire* (v), n. (v) *Sfințitoriu sau casă sfântă, lăcaș sfânt* (Iș., 25:8);
- **explicitări ale unor nume proprii:**
 - a) toponime:** *Ros* (b), n. (b) *Adecă: vârful muntelui* (2 Reg., 15:32); (b) *Arnonule*, n. (b) *Arnonul easte o cetate* (Is., 16:3);
 - b) antroponime:** *Și au preste sine împărat pre îngerul adâncului, numele lui jidoveaste easte Avadon și pe elinie, Apolion* (a), n. (a) *Adecă: cel ce piarde* (Apoc., 9:11);
- **elemente ale ritualului religios:** *după turnarea lui* (v), n. (v) *După jertva cea de dimineață, adecă, într-acel chip să se facă, să se jertvească și al doilea miel, și să se toarne vin la el, cum s-au făcut și cel ce s-au jertvit dimineața* (Iș., 29:41);
- **explicitări cu tematică biblică:** n. (j): *În ce stă pocăința cea adevărată ne învață, că gândurile și poftetele ceale reale să le lepădăm* (Is., 1:16); *Și au numit Dumnezeu tăriia* (g) *ceriu*, n. (g) *Tărie să zice aerul, vâzduhul, care easte de la pământ în sus cătră ceriu până la apa cea deasupra, că Dumnezeu deasupra tăriii aceștia au pus apa ca să stâmpere căldura cea nesuferită a soarelui, și aceasta easte apa cea mai presus de ceriuri, de carea să zice în Psalm 148. 10* (Fc., 1:8);
- **explicitări pentru clarificarea conținutului:** *În Aviron celui întâiu născut al său* (b) *și l-au întemeiat*, n. (b) *Adecă: cu moartea lui Aviron* (3 Reg., 16:34); *Blagoslovit-ai* (a) *pre Dumnezeu*, n. (a) *Adecă: hulit-ai* (3 Reg., 21:10); *și întorcea* (a), n. (a) *Adecă: da dare* (4 Reg., 3:4); *din umărul* (a) *casii cel drept*, n. (a) *Adecă: partea sau unghiul* (4 Reg., 11:11); *când împărătea* (v), n. (v) *Adecă: au început a împărăți* (4 Reg., 11:21);
- **explicitări de natură lingvistică:** *zi una* (v), n. (v) *În limba jidovească nu să zice întâiu, întâie, în loc de a zice întâiu să zice unul, și în loc de întâie să zice una, precum și aici ar trebui să zicem: zioa întâie* (Fc., 1:5);

3.1.2. Glose complete

Strategia glosării împletește vocea textului-sursă cu cea a traducătorului eliminând ambiguitățile și aducând completări logicii textului. Alegem spre exemplificare următoarele versete pentru a ilustra glosele complete: *blăstămat* (g) *tu*, n. (b) *Să fii* (Fc., 3:14); *Și acum blăstămat* (d) *tu*, n. (d) *Vei fi* (Fc., 4:11); *Și au început Noe* (b), n. (b) *A fi* (Fc., 9:20); *zic că Nevrod* (v), n. (v) *Au fost* (Fc., 10:9).

3.1.3. Glosele sinonimice

Glosele sinonimice ne permit observarea atât a nivelului lexical atins de limba română la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cât și a tehnicii de traducere atât de importantă la acest nivel. Alegem câteva exemple dintre cele mai relevante: *să purta* (*b*) *corabiia*, n. (*b*) *înota*, *plutea* (Fc., 7:18); *să întărea* (*v*), n. (*v*) *Să înmulțea* (Fc., 7:19); (*b*) *duhul*, n. (*b*) *Vântul*, *aerul* (Eccl., 1:6); *că migăială* (*g*) *rea*, n. (*g*) *Cuprindere*, *învăluială* (Eccl., 1:13); *și am zidit turn* (*b*) *în mijlocul*, n. (*b*) *Besearică*, *oltariu* (Is., 5:2); *pământean* (*b*), n. (*b*) *Moștean* (Ier., 14:9). Alte exemple de serii sinonimice sunt cele din contextele 41:29 din Cartea Facerii: *îndestulare* (*b*), n. (*b*) *Îndestulare*, *prisosință*, *ieftinătate*, *bucate destule* (Fc., 41:29). În contextul 10:29 din Matei întâlnim pentru termenul *as* (*e*), nota (*e*) *Asariu*, *asse sau fileariu* (Mt., 10:29). *Filerul* este o parte dintr-o coroană fiind cunoscut încă din secolul al XIII-lea. În privința etimologiei, lexicografii sunt de acord cu etimologia maghiară „fillér”, din germanul „Heller” (Șesan, 2002: 68). Glosa atrage atenția prin cei trei termeni aleși pentru a desemna „o monedă cu valoare mică, ban, para” (cf. Glosar) și anume: forma *asariu*, prezentă cu mici modificări și în B1688 (*Au nu doao păsăreale să vând într-un asarion*), forma *asse*, prezentă în textul latinesc neschimbată (*Nonne duo passares asse veneunt*), iar *fileariu* apare atât într-o notă marginală din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), precum cât și în text.

3.1.4. Glose care conțin variante secundare de traducere

O categorie importantă de glose din cadrul aparatului paratextual al *Bibliei* de la Blaj constă în variante secundare de traducere, redactate de traducătorul ardelean sau de revizorii acestui text. Întrucât textul biblic implică un grad ridicat de dificultate în transpunerea mesajului biblic, traducătorii fiind de multe ori condiționați de limitele literalității și de o tradiție textuală anterioară, glosarea rămâne pentru traducători și revizori singura modalitate de corectare, de exercițiu traductologic, de completare, de exprimare a unor conținuturi din limba-sursă pe care limba-țintă nu le permite. Acest tip de note traductologice, inventariate într-un număr considerabil, sunt caracterizate de grade diferite de dificultate, evidențiind în special nevoia traducătorului de a suplini înțelesul versetului tradus și nesiguranța în traducerea efectuată prin modificări efectuate la nivelul gramatical, lexical, al topicii etc.

Activitatea de traducere implică compararea și consultarea, în cazul textelor studiate, a altor versiuni biblice, în limba română sau în alte limbi de cultură, ceea ce a determinat traducătorii să revină în multe cazuri asupra unor opțiuni anterioare. Variantele secundare de traducere, reprezentate de un singur termen, grup de cuvinte și chiar de un verset întreg, au o importanță majoră prin faptul că permit criticului de text biblic și altor traducători ulteriori să identifice sensuri și noi posibilități de înțelegere a traducerii.

Scopul traducerii realizate de Samuil Micu nu a fost corectarea și amendarea textului *Bibliei* de la București, ci acela de a realiza o nouă traducere care să reflecte stadiul de evoluție al limbii române din secolul al XVIII-lea și care să se situeze în cadrul unei traducerii fidele originalului grecesc. Prin aceste note, traducătorul ardelean a pus în lumină anumite situații de traducere redată în mod neclar, din motive de topică sau chiar de sintaxă, care impuneau mai multă precizie în vederea păstrării corectitudinii și a fidelității. Nivelul lexical al acestor contexte de traducere pune în evidență contribuții importante prin valorificarea de către traducători a elementelor moștenite din latină și a numeroase împrumuturi din limba greacă.

Din dorința de a oferi mai multă precizie și unele clarificări suplimentare, traducătorul recurge la aceste forme secundare de traducere inserate în aparatul paratextual, care nu sunt caracterizate de o modificare substanțială a formei, și nici a sensului. Reținem pentru această categorie, sub aspect stilistic un exemplu din *Înțelepciunea lui Iisus Sirah*:

B1795, Sir.: 22:15: *Ce e mai greu decât plumbul și ce e altă numele lui, fără numai nebun (a),*

B1795, nota. (a): *Nimic nu e mai greu decât plumbul, fără numai nebunul.*

B1688: *Ce va fi mai greu decât plumbul? Și ce e numele lui fără numai nebun?*

Sir.: 22:14: FRANKF., SEPT. FRANEK.: *uḡpe/r mavliban tiv barunqhvsetai; kai/ tiv au*tw'/ a/noma a *l'h# mwrov".*

În situația de traducere prezentată sub Sir.: 22:15 din B1795 traducătorul a considerat oportună o nuanțare, adaptând versetul din limba-sursă la structura și expresivitatea limbii române. Astfel, a fost inserată în paratext, o soluție secundară de traducere, pe care traducătorul nu a avut-o în vedere de la început. După cum se poate ușor observa, versetul biblic citat a evoluat sub raport expresiv și sintactic în mod considerabil, varianta din glosă reprezentând o formă diferită sub aceste aspecte. Abordând versetul și din punctul de vedere al traducerii, am observat o transpunere literală în cazul celor două versete biblice românești, în timp ce glosa din B1795, prin utilizarea negației, se îndepărtează de o transpunere servilă, dar fiind adaptată corespunzător limbii române pentru o înțelegere mai bună a acestui context de către cititorii mai mult sau mai puțin avizați. Forma de viitor, indicativ, pasiv *barunqhvsetai* a verbului *baruvnw* „to make heavy, to be made heavy” (cf. Taylor) a fost echivalată în mod mecanic și corespunzător în B1688: *va fi mai greu*, spre deosebire de traducerea cărturarului unit, care a recurs pentru același verb la forma de prezent *e mai greu*, aspect identificat și în adnotare, conferind acestui verset simplitatea și claritatea necesare pentru a fi repetat și memorat cu ușurință, precum proverbele.

3.1.3.2 Tipuri de glose clasificate după trimiterea la traduceri diferite și la alți traducători ai Sfintei Scripturi

3.1.3.2.1.1 Glose care fac trimitere la B1688

Referirile la textul biblic de la 1688 sunt deosebit de numeroase în aparatul critic al B1795, depășind pentru Vechiul Testament numărul impresionant de 235. Cu un conținut variat, prezentând omisiuni, interpolări, variante secundare de traducere, termeni echivalenți, sinonime, acestea atestă valorificarea, în mare măsură, a ediției bucureștene. Samuil Micu a plecat de la o bază lingvistică importantă prin consultarea textului de la 1688, glosele cu trimitere la acest text fiind cele mai numeroase în comparație cu celelalte texte menționate în paratext, prezentând de cele mai multe ori formulări precum: „*Bibliia cea veachie românească are*”, „*În cea veachie nu să află*”, „*În cea veachie lipsește*”. Din manuscrisele sale, Samuil Micu a preferat să treacă pentru ediția tipărită doar notele cu referire la B1688, lăsând deoparte o mare parte dintre cele care fac trimitere la alte texte consultate. În mod indirect, el pune astfel în evidență importanța B1688 pentru traducerea sa (Chindriș, 2010: 329). Glosele redactate referitoare la B1688 semnalează anumite contexte aparent neclare sau ilustrează tendința de înlocuire a termenilor considerați învechiți în raport cu limba literară din secolul său, după cum rezultă din exemplele următoare: *ani cincii sute (v)*, n. (v) *În Bibliia cea*

veachie românească easte: ani trei sute și treizeci și cinci (Fc., 11:11); *Și au trăit Nahor o sută șaptezeci și noao de ani* (e), n. (e) *Bibliia cea veachie românească: și au trăit Nahor șaptezeci și noao de ani* (Fc., 11:24); *și au chemat numele Domnului* (a), n. (a) *Bibliia cea rom. are: Domnului, Celui ce S-au arătat lui* (Fc., 12 :8); *Și au luat* (v) *toată călărima Sodomei și a Gomorei și toate ce avea ei de mâncare, și s-au dus*, n. (v) (v) *Bibli. român. are: și au luat muntele și au prădat toată călărima* (Fc., 14:11).

3.1.3.2.1.2 Glose care fac trimitere la textul ebraic

În ceea ce privește trimiterele la textul ebraic am putut constata două tendințe generale: încercarea de a explicita unii termeni de origine ebraică: *13.(v) Neelasa e cuvânt jidovesc care însămnează bucurie, săltare, și consemnarea unor variante de traducere, precum cea corespunzătoare versetului 2: 2 din Eccl.: 2. (a) În jidovie: nebunești? În letinie: râsul l-am.* Această sursă este prezentă și în manuscrisul copiat pe curat al lui Samuil Micu (Chindriș, 2010: 329), iar Samuil Micu face în peste 40 de contexte o comparație cu textul ebraic, după cum urmează: *și le-au adus la Adam să vază ce nume le va pune, și tot sufletul viu ce l-au numit Adam, acesta easte numele lui*, n. (d) *În jidovie stihul acesta așa easte: și după ce au făcut Dumnezeu din pământ toate fierile pământului și toate pasările ceriului, le-au adus la Adam* (Fc., 2:19); *Acesta acum* (dz), n. (dz) *Jido.: de astă dată* (Fc., 2:23); *vina mea* (j), n. (j) *Jidov.: fărădeleagea mea* (Fc., 4:13).

3.1.3.2.1.3 Glose care fac trimiteri la textul latinesc

Adnotările identificate cu referire la textul *Vulgatei* nu sunt atât de numeroase, prezentând, precum în celelalte tipuri de glose, variante secundare de traducere, lecțiuni ale unor termeni de origine latină, sinonime. Referirile la textul latinesc al *Vulgatei* pe care le-am identificat sunt următoarele: (a) *Și au pus cuvânt ca să treacă strigarea prin tot Israilul, de la Virsavee până la Dan, ca să vină să facă fasec Domnului Dumnezeului lui Israil în Ierusalim*, n. (a) *În cea letinească easte: și au așezat ca să trimită soli să strâge* (2 Cr., 30: 5); (a) *Precum roao la seacere și ploaia vara, așa nu easte la cel fără de minte cinste*, n. (a) *În cea letinească easte: Precum zăpada vara și ploaia în vremea săcerișului* (Pild., 26:1); *și faptele lor în mâna lui Dumnezeu, și iubirea și ura* (a), *nu easte om carele să le știe, toate sânt înaintea feații lor*, n. (a) *În cea letinească: și tot nu știe omul, de iubire au de ură easte vreadnic* (Eccl., 9:1).

3.1.3.2.1.4 Glose cu trimitere la textul grecesc

Dintr-un număr de peste 40 de glose care discută originalul grecesc, voi prezenta succint anumite situații de traducere cu privire la termeni de această origine. Aceste adnotări ne arată tehnica lui Samuil Micu de a căuta echivalentul românesc potrivit limbii și realităților românești. Prezentăm glosele din această categorie: *domnii* (b), n. (b) *Grece.: Aceștia sânt ighemonii, care cuvânt rumânește-l putem zice povățuitori, voivozi, domni, așa și mai jos* (Fc., 36:15); *cumplit* (a), n. (a) *Grece.: scliros, latin.: durus, adecă vârtos, greu, aspru, cumplit* (Fc., 49:3); *chip cioplit* (a), n. (a) *Grece.: să nu faci fie idoli* (Iș., 20:4).

3.1.3.2.1.5 Glose cu trimitere la un izvor slavon

Textul slavon la care se pare că a apelat Samuil Micu a fost identificat ca fiind ediția de la Moscova, din 1663, o retipărire a *Bibliei* de la OSTROG, din 1580-1581 (Pavel, 2010: 104). Redem aceste note: (a) *Și aceasta easte leagea berbeacului celui pentru păcat, Sfintele Sfintelor sânt: n.(a) Toate alte limbi aici încep cap. 7, numai cea grecească nu: încă și rușii, carii amintrilea urmează după cea grecească, aici pun cap. 7. (Lv., 6:31); i-l va slobozi în pustie (a), n. (a) În cea veachie românească Biblie și cea rusască easte: și-l va lăsa în pustie, și va aduce țapul preste sine fărădelegile în pământ neumblat (Lv., 16:10).*

3.1.3.2.1.6 Glose cu trimitere la *Parimiile preste an ale lui Dosoftei, Iași, 1683*

O notă prezentă în *Cartea Pildelor* 16:4 face posibilă identificarea unui alt text consultat de Samuil Micu pentru traducerea sa. Filologul ardelean apelase la *Parimiile preste an ale lui Dosoftei*, apărute la Iași, în 1683: *Frica Domnului easte învățatură și înțelepciune și începutul mării răspunde ei; și merge mărirea înaintea celor smeriți (a), n. (a) În Parimiiariul tipărit în Iași în anul 7191 [1683] și în Trioadele tipărite în Țara Românească, să află și stihurile aceastea: 5. La om easte voirea inimii; iară de la Domnul răspunsul limbii. 6. Cât ești de mare, atâta te smerește; și vei afla milă înaintea Domnului Dumnezeu (Pild., 16:4).*

Trei adnotări diferite, din contextele: 3 Reg., 17:22, Pild., 11:26 și Iona 3:5, fac trimitere, de asemenea, la acest text: *Și s-au făcut așa (a), și s-au întors sufletul pruncului într-însul și au strigat pruncul (b), n. (b) În Parimie easte: și au strigat Ilie și au auzit Domnul glasul lui Ilie. n. (b) Într-același loc: au înviiat (3 Reg., 17:22); Cel ce ține grâul să-l lasă neamurilor, (a) iară binecuvântarea easte preste capul celui darnic, n. (a) În Parimie easte: și cel ce vinde grâul scump îl blastămă norodul (Pild., 11:26); Și au zis Domnul cătră Iona: „Foarte te-ai supărat tu (a)?, n. (a) În Parimie: și au zis: „Foarte M-am scârbit Eu până la moarte” (Iona, 3:5).*

3.1.3.2.2 Glose care fac trimiteri la alți traducători

Deosebit de consistente și diversificate, glosele B1795 sunt destinate să elucideze unele contexte obscure și lacunare, să dezambiguizeze anumite elemente echivoce, să lămurească situații de traducere cu un grad mai ridicat de dificultate prin trimiterea la textele-sursă. Iată unele exemple:

– **trimiteri la traducerea Sfântului Ioan Gură de Aur:** *Și s-au deschis ochii (a) amânduror, și au cunoscut că era goli, si au cusut frunze de smochin, și și-au făcut acoperemânturi împregiurul trupului, n. (a) Nu de ochii cei trupești, ci de priceaperea minții, Sfântul Ioan Gură de Aur (Fc., 3: 7);*

– **trimiteri la traducerea Sfântului Ieronim:** *Că eu moriu fără de feciori, și feciorul slujnicii mele, Masec, acesta Damasc Eliezer (a), n. (a) Adecă: eu fără de prunci voiu muri, și fiul purtătorului de grijă a căsii mele, carele împarte bucate la casnicii miei și să cheamă Damaschin Eliezer, acesta va fi moștean după mine. S. Ieronim (Fc., 15 :2);*

– **trimiteri la traducerea Sfântului Augustin:** *Pentru că sufletul fieștecărui trup sângele lui easte (v), n. (v) Adecă, duhul cel viețuitoriu în sânge easte. Sau precum Sfântul Augustin zice: viața această vremealnică mai vârtos cu sânge să ține în trup (Lv., 17:11);*

– **trimiteri la Sfântul Chiril:** *întru care mă voi arăta Eu ție acolo (a), n. (a) S. Chiril Alexand.: întru care Mă voi cunoaște ție de acolo Dumnezeu (Iș., 30:6);*

– **trimiteri la tălmăcirea lui Eusevie:** *); Și va fi primpregiurul lui, de unde avea nădejde de ajutoriu, întru carii au nădăjduit, aceia cu timpine și cu alăute vor da războiu asupra lui din schimbare (d), n. (d) Eusevie tâlcuiaște cuvântul acesta din schimbare, cum că din priiatini să vor face vrăjmași, ca cum ar zice: să vor muta, să vor schimba, și din priiatini să vor face vrăjmași (Is., 30:32).*

3.1.3.2.3 Tipuri de glose care fac trimitere la texte biblice multiple

Iată unele exemple din această categorie: *Și au trăit Ever, după ce au născut pre Falec, ani doao sute (d) și șaptezeci, n. (d) În Bibliia cea veachie românească și grece. de la Alexandria easte: ani trei sute și șaptezeci (Fc., 1:17); fiii lui Dedan au fost (a): Asuriim și Latusiim și Laomim, n. (a) Alex.; Bibl. româ. are: Au fost Raguil și Nandeil [Navdeil] și Asuriim (Fc., 25:3).*

3.1.3.2.4 Glose care fac trimitere la traduceri variate fără precizarea autorului

Un număr important de glose fac trimitere la alte traduceri, care însă nu menționează autorul care le-a semnat sau titlul traducerii. Prin aceste trimiteri, traducătorul B1795 atrage atenția asupra unor contexte dificile, sugerând astfel și consultarea altor traduceri. Prezentăm exemplele identificate: *(g) cu urgiia și cu iuțimea, n. (g) În unele nu să află: cu urgiia și cu iuțimea; și: (Iez., 5:15); (d) Și voi da stârvurile fiilor lui Israel, n. (d) În unele bibl., aceastea nu să află: și voi da stârvurile fiilor lui Israil înaintea feații idolilor lor înaintea feații idolilor lor (Iez., 6:5).*

3.1.3.3 Glose orientative

Un număr mai mic de glose conțin informații formale privind orientarea cititorului în textul biblic, omiterea sau interpolarea unor segmente de text din alte texte biblice și structurarea unor versete. Prezentăm un exemplu care face parte din această categorie de glose: *Acest psalm deosebi easte scris de David și afară de numărul celor 150 de psalmi, când sângur s-au bătut cu Goliiat. Și în besearică nu să ceteaște, numai deosebi îl cetim, și la sfârșitul lui zicem: Slava (Ps., 151).*

4. Calcul și împrumutul lingvistic

În cartea *Numeri*, precum în celelalte texte biblice ale Vechiului Testament analizate comparativ în această secțiune, există numeroase dificultăți de traducere, având cauze variate: confuzia unor termeni din textul-sursă grecesc, neînțelegerea unor fragmente, influența unor modele alternative etc. Compararea textului din B1795 cu cel din B1688, raportarea acestora la textele-sursă grecești, *Septuaginta* în ediția de la Frankfurt și de la Franeker, identificarea diferențelor formale dintre acestea și, totodată, comparația cu edițiile succesive ulterioare permit sublinierea unor diferențe de traducere, identificarea unor segmente omise sau adăugate și inventarierea modalităților diferite de transpunere.

Un prim exemplu analizat este cel din cartea *Numeri*, 15:36/38. Compararea versetului din B1688 („*Grăiaște fiilor lui Israil și vei zice cătră ei și să-ș facă loru sângifu pre ârepile hainelor lor, întru neamurile lor, și veți pune pre sângifurile âripilor împletitură*

vânătă și va fi voao la sânșifuri) cu cel din B1795 („Grăiaște fiilor lui Israil și zi cătră ei să-și facă fimbrii pre marginile hainelor sale întru neamurile sale, și preste fimbriile marginilor să puie împletitura vânătă.) arată opțiuni de traducere diferite care transpun versetele textelor-sursă grecești: *lavlhson toi' uiŋoi' Israhil, kaiV e *rei' prov' au *touV' kaiV poihsavtwsan eŋaoutoi' kravspeda e *piV taV ptepuvgia tw'n iŋmativw'n ai*' tav' geneaV' au *tw'n kaiV e *piqhvsete e *piV taV kravspeda tw'n pterugivwn klw'sma uŋakinŋnon* (FRANKF., SEPT. FRANEK.). Termenul grecesc care pune probleme de traducere este *pterugivwn* care are sensurile de „aile”, „frange d'un vêtament”, „appendice en forme d'aile” (Bailly, s.v. *ptevrux*). Sensul pe care l-a avut în vedere traducătorul român este de „pan d'un habit” atunci când a atribuit cuvântului românesc *aripă* sensul de „poală”, preluat și de revizorii bucureșteni în B1688 (MLD, *Numerii*: 28-29). Dar, în B1795, Samuil Micu a recurs la termenul *marginie*, cu sensul de „marginie de haină”, iar în Ms. 4389 traducătorul a decis pentru forma *poală*, mai adecvat acestui context. În textele biblice din secolul al XIX-lea (B1865; 1856) am constatat preluarea opțiunii de traducere din textul lui Samuil Micu: *ca să-și facă fimbrii lu marginele vestimentele sale, prin toate generațiunile lor* (B1865); *să facă fimbrii pre marginile hainelor sale pentru neamurile sale, și preste fimbriile marginilor să pue împletitură vânătă* (B1856). Chiar și în următorul secol, în B1914, se păstrează această soluție de traducere din B1795: *Să-și facă ciucuri pe marginile hainelor sale întru neamurile sale, și preste ciucurii marginilor să fie împletitură vânătă*. Edițiile moderne alese pentru comparație propun substantivul *poala* < din v. sl. *pola* (DLR, s.v.), după cum poate fi observat în contextele corespunzătoare: *ciucuri la poalele hainelor* (ANANIA); *ciucuri la poalele hainelor* (NEC). Tot în acest verset, comparația evidențiază două opțiuni diferite la nivelul textelor B1688 și B1795. Astfel, apar paralel în textele menționate următoarele forme: *sânșifu* (B1688), *fimbrii* (B1795, B1865, 1856), *ciucuri* (B1914, ANANIA, NEC), desemnând „ciucuri la poalele hainelor, cordoane împletite, având noduri și terminate cu un ciucure, de la colțurile veșmintelor de rugăciune” (NEC, nota 15:38, p. 472). Termenul grecesc care stă la baza acestor transpuneri *kravspeda* (FRANKF., SEPT. FRANEK.) care are sensul de „the edge, border, margin, bem of a thing” (Liddell-Scott, s.v. *kravspedan*). Substantivul neutru identificat în B1688 *sânșif* (< tc. *sincef*, cf. Tiktin, s.v.) are sensurile de „Einfassung, Bordüre, an Kleidern”, fiind echivalat în B1795 de Samuil Micu prin substantivul feminin *fimbrie* (<lat. *fimbria*) cu sensul de „fire (de lână, de aur etc.) care atârână în șir la marginea unei stofe și a unui veșmânt, ca podoabă, spec. (și azi, în Mold.) ca ornament la marginea de jos a traistei ciobănești TDRG. (...) Frēmbiē = fimbria. ANON. Franse. LB. *Aurul dă raze, frāmbii...*DOSOFTEIU, P.S. 150. *Brāul fără frānghi*. N. COSTIN (...)” (cf. DA). Edițiile moderne se decid în această privință asupra substantivului masculin *ciucure* (B1914, ANANIA, NEC).

Un alt caz sugestiv pentru a vedea o opțiune de traducere comună rezultată în urma calchierii în B1688 și B1795 și, totodată, modul cum aceasta a fost receptată de edițiile românești ulterioare ale Sfintei Scripturi este contextul 23:3/4 din cartea *Numeri*. Fără a prezenta diferențe, textele grecești redau acest verset după cum urmează: *kaiV Balaam e *poreuvqh e *perwth'sai toVn qeoVn kaiV e *poreuvqh eu *qe'i'an* (SEPT. VEN., 23:3; SEPT. FRANEK., 23:4). Dificultățile de traducere au fost întâmpinate de cei doi traducători în cazul segmentului *e *poreuvqh eu *qe'i'an*, care a fost tradus în mod identic, prin procedeul calchierii, în textele biblice românești, după cum poate fi ușor observat: *Iară Valaam au mers să întreabe pre*

Dumnezeu, și au mers drept (B1795, 23:4); *și mearsă drept și să arată Dumnezău lui Varláam* (B1688, 23:3). Verbul grecesc *e*pareuvqh* este însoțit în acest context de adjectivul *eu*qe'án* „straightaway, immediate, straight, direct” (Taylor, s.v. *eu*quv*, *-ei'a*), „straightway, forthwith” (Taylor, s.v. *eu*quv*). Termenul *drept* cu sensul de „imediat, acum” a rezultat în urma calchierii sensului adverbului grecesc menționat anterior. Edițiile moderne traduc în mod unitar acest termen, menționând, pe alocuri, sensul adverbului grecesc. Astfel, pentru această situație *Septuaginta* în ediția NEC și traducerea făcută de Bartolomeu Anania propun soluția comună: *și s-a dus de-a dreptul* (ANANIA, NEC). Ultimul dintre traducătorii menționați, atașează acestui context traductiv o glosă care prezintă opțiunea de traducere din textul ebraic și sensul cuvântului grecesc, indicând, în același timp, dificultatea de traducere întâmpinată în transpunerea acestuia în limba română: *Sensul exact „fără abatere”, „fără să aibă îndoieli”, „fără nici o șovăire lăuntrică”. În versiunea ebraică „s-a dus într-un loc înalt” sau „pe un munte golaș”*(ANANIA, *Numerii*, 23:4, nota a).

Caracterul neunitar sub aspectul soluțiilor de traducere propuse în cele două texte biblice studiate poate fi identificat și în cartea *Numeri*, 31:20. Comparând versetul corespunzător din B1688: (*Și toată îmbrăcămintea, și tot vasul de piiale, și toată facerea den piiale de capră, și tot vasul de lemnu îl veți curăți*) cu cel din B1795 (*Și toată îmbrăcămintea, și tot vasul de piiale, și tot lucrul din piiale de capră, și tot vasul de lemn veți curăți*) și cu cel din textele-sursă FRANKF., SEPT. FRANEK. (*kaiV pa'n perivblhma kaiV pa'n skeu'o" dermavtinon kaiV pa'san e*rgasivan e*x ai*geiva" kaiV pa'n skeu'o" xuvlinon afagnie'ete*), am identificat o transpunere diferită în textele biblice românești a formei de acuzativ, plural, feminin a substantivului *e*rgasivan* „work”, „production” (Taylor, s.v. *e*rgasiva*, *-a*), înrudit cu o altă formă substantivală des întâlnită în textul biblic *elrgon*, *-ou* „work, deed, occupation” (cf. Taylor). Sensul de „lucru” este redat de către Samuil Micu în mod corespunzător, traducătorul ardelean optând în acest context pentru înlocuirea termenului *facerea*, rezultat în urma procesului de calchiere în B1688. Ediția din 1914 păstrează și de această dată, soluția traducerii din B1795 (*și tot lucrul din piele de capră*), iar *Septuaginta* Nec optează pentru o formă de feminin a acestui substantiv: *și toată lucrătura din piele de capră*.

O altă diferență de traducere o întâlnim în contextele 27:4, 27:17, 32:1, 33:14 din cartea *Numeri*. În intenția de a reda cât mai precis sensul textului-sursă, Nicolae Milescu a optat în traducerea sa pentru imitarea structurilor după modelul grecesc, rezultând de cele mai multe ori, construcții calchiate și forme care nu aparțin unei creații independente în limba română. Spre deosebire de traducerea din Ms. 45, respectiv B1688, Samuil Micu a încercat să transpună sensul textului biblic prin adecvarea construcțiilor la limba română, desprinzându-se de modelul reprezentat de B1688 și păstrându-se în limitele unei traduceri literale. Astfel, comparând contextul 27:4 din B1688 (*Nu să stingă, dară, numele părintelui nostru den mijlocul norodului său, căci nu iaste lui fecior! Dați-ne noao țineare în mijlocul fraților părintelui nostru!*) cu versetul corespunzător din B1795 (*Drept aceaea, ca să nu să stângă numele tatălui nostru dintră norodul său, căci nu are el fecior, dați-ne noao moșie întră frații tatălui nostru*), am identificat o transpunere diferită a textului grecesc *kaiV kthvnh plh'qa" h^n tai" ui'oi" Roubhn* (FRANKF., SEPT. FRANEK.). Construcția *h^n tai" ui'oi" Roubhn*, compusă din verbul *h^n* (*ei*miv* „to be, to exist, to have”) de persoana a III-a, singular, la modul indicativ, imperfect și forma în dativ, plural *tai" ui'oi"*, este transpusă prin procedeul

calchierii în B1688, rezultând *nu iaste lui fecior*, construcție care o urmează cuvânt cu cuvânt pe aceea din textul-model. Samuil Micu pentru acest context reconstruiește sintagma, adaptând prin utilizarea verbului *a avea* la nivel sintactic și lexical această formă: *nu are el fecior*, trăsătura posesiei fiind redată mult mai clar în traducerea biblică din 1795.

Un alt exemplu pe care l-am încadrat în această categorie este 32:1 din cartea *Numeri*. Comparând versetul din B1688 (*Și dobitoacele mulțime era fiilor lui Ruvim și fiilor lui Gaádu, mulțime multă foarte*) cu cel din B1795 (*Și multe dobitoace avea fiii lui Ruvim, și fiii lui Gad avea mulțime multă foarte*), am constatat o transpunere diferită a versetului grecesc *h^ñ tai''' uiðoi''' Raubhn kaiV tai''' uiðoi''' Gad plh'qa" sfavdra kaiV ei^don thVn cwvran lazhr kaiV thVn cwvran Galaad kaiV h^ñ ađ tavpa"tavpa" kthvnesin* (FRANKF., SEPT. FRANEK.). Precum în cazul analizat mai sus, *h^ñ* este transpus în B1688, în contextul de mai sus prin verbul *era* cu sensul de „a avea”, spre deosebire de B1795, unde Samuil Micu propune soluția de traducere *dobitoace avea*, apelând la o structură specifică limbii române.

Tot în aceeași categorie se încadrează și contextul 33:14, cuprinzând verbul *a fi* și pronumele sau substantivul în dativ. Comparând versetul din B1688 (*Și să sculară de la Elis și să tăbărâră la Rafidín; și acolo nu era apă norodului să bea*) cu cel corespunzător din traducerea lui Samuil Micu (*Și au purces din Elus și au tăbărât în Rafidin, și acolo nu avea norodul apă să bea*), am constatat o traducere diferită la nivelul sintagmei *nu era apă norodului* (B1688)/*acolo nu avea norodul apă*. Această transpunere diferită reprezintă un indiciu pentru a vedea tehnica prin care structura și sensul textului biblic sunt redată în B1795. Chiar dacă schimbările de la nivelul B1795 sunt rezultatul, în cele mai multe cazuri, nivelului de evoluție la care ajunsese limba română, este de remarcat acest pas semnificativ pe care îl face Samuil Micu reconstruind forma și sensul textului grecesc în limitele unei traduceri fidele.

Un caz diferit îl constituie 27:17 din cartea *Numeri*. Comparând versetul din B1795 (*Carele va ieși înaintea feații lor, și carele-i va scoate și-i va băga pre ei, și să nu fie adunarea Domnului ca niște oi fără de păstoriu*) cu cel din B1688 (*Carele va ieși înaintea feații și carele va intra și cei va scoate pre ei și cine-i va băga; și nu va fi adunarea Domnului ca niște oi cărora nu iaste păstoriu*), cu raportare la textele-sursă grecești (*o@sti" e*xeleuvsetai proV prosvvpa au*tw'n kaiV o@sti" ei*savxei au*tou" kaiV ou*k elstai hđ sunagghV kurivou w@seiV provbata oi% ou*k elstin paimhvn* (FRANKF., SEPT. FRANEK.)) se constată o diferență la nivelul expresiei *ca niște oi fără de păstoriu* (B1795)/*ca niște oi cărora nu iaste păstoriu* (B1688). Sintagma grecească *w@seiV provbata oi% ou*k elstin paimhvn* (FRANKF., SEPT. FRANEK.), redată în mod servil printr-un calc în B1688, este evitată în traducerea lui Samuil Micu, care omite verbul *elstin* „a fi”, fără modificări la nivelul sensului.

Un alt caz interesant se întâlnește în cartea *Numeri*, 3:4. Construcția *a fi* + dativul din textul-sursă grecesc care este tradusă în textele biblice românești în mod diferit. În privința acestui verset textele grecești nu prezintă diferențe: *kaiV e*teleuvthsen Nadab kaiV Abioud eInanti kurivou prosferovntwn au*tw'n pu'r a*llotrion eInanti kurivou e*n th/' e*rhvmw/ Sina kaiV paidiva ou*k h^ñ au*tai''' kaiV iðeravteusen Eleazar kaiV Iqamar met'Aarwn tou' patroV" au*tw'n* (FRANKF., SEPT. FRANEK.), traducătorii români recurgând la soluții de traducere diferite, după cum urmează: *Și au murit Nadáv și Avíud înaintea Domnului, aducând lui foc striin înaintea Domnului, întru pustiia Sináii; și feciori nu era la dânșii, și preoțiră Eliazár și Ithamár, cu Aarón, tatăl lor* (B1688);

Și au murit Nadav și Aviud înaintea Domnului, când au adus ei foc străin înaintea Domnului, în pustia Sinaii, și prunci nu au avut, și au preoțit pre Eliazar și pre Itamar cu Aaron, tatăl lor (B1795). Sintagma grecească *kai/ paidiva ou *k h^ n au *tai* este calchiată în B1688 prin verbul *a fi* și acuzativul: *și feciori nu era la dânsii*, verbul românesc având în acest context sensul de „a poseda”. În acest context, Samuil Micu optează pentru verbul *a avea*: *și prunci nu au avut*. Dacă în această situație de traducere, cărturarul ardelean a decis pentru o inovație față de textul biblic de la București, nu același lucru se poate constata și în versetele 5:8, 16:30 tot din cartea *Numeri*. Aceste două cazuri atrag atenția prin opțiunea de traducere comună *a fi* + *dativul* cu sensul de „a avea, a poseda” rezultată prin calchiere. Astfel, în urma comparației primului dintre aceste contexte, 5:8, din cele două texte biblice românești (*Iară de nu va fi la om rudenie ca să dea lui greșala cătră dânsul, păcatul ce să dă Domnului preotului va fi, afară den berbeacele rugii, pren carele se va ruga cu dânsul pentru dânsul.* (B1688); *Iară de nu va fi omului rudenie, ca să întoarcă lui greșeala la dânsul, greșeala carea să întoarce Domnului a preotului va fi, afară de berbeacele cel de curățire, prin carele să va ruga pentru el.* (B1795)), am constatat în B1795 preluarea, de această dată, a opțiunii de traducere din B1688, care transpune prin procedeul calchierii sintagma din textul-sursă grecesc: *e *aVn deV mhv h^ tw/ anqrwvpw/ oE e *gcisteuvwn* (FRANKF.). Aceeași situație se poate vedea și sub 16:30 din cartea *Numeri*. În acest verset din B1795 (*Ci întru prăpastie va arăta Domnul, și, deschizînd pământul, gura sa va înghiți pre ei, și casele lor și corturile lor, și toate câte sânt ale lor, și vii să vor pogori în iad, și veș cunoaște cum au întărâtat oamenii aceștia pre Domnul*”) și din B1688 (*Ce numai întru prăpastie va arăta Domnul și deschizând pământul gura lui va înghiți pre dânsii, și pre casele lor, și colibile lor, și toate câte sunt la dânsii și se vor pogori în iad și veș cunoaște cum au întărâtat oamenii aceștea pre Domnul*.) construcția *sunt ale lor* (B1795), asemănătoare celei din B1688 (*sunt la dânsii*), reprezintă forme rezultate în urma calchierii structurii grecești *kaN pavnta o@sa e *stiVn au *toi* (FRANKF., SEPT. FRANEK.) și în acest caz verbul *e *stiVn* este însoțit de un pronume în cazul dativ, cu sensul de „a avea”.

O diferență de traducere am identificat-o în cartea *Numeri*, 6:5. Comparând versetele din cele două texte românești (*Toate zilele rugii curățirii lui, briciu nu va umbla pre capul lui până să vor umplea zilele câte s-au rugat Domnului, sfânt va fi hrănind chica, părul capului* (B1688); *În toate zilele făgăduinții curățeniei lui briciu să nu să suie pre capul lui, până ce să vor plini zilele care s-au făgăduit Domnului, sfânt va fi lăsînd să-i crească chica, părul capului.* (B1795)) cu textele grecești corespunzătoare (*pavsá" taV" h@mevra" th" eu *ch" tou' a@gnismou' xuroVn ou *k e *peleuvsetai e *piV thVn kefalhVn au *tou' e@w" a/n plhrwqw'sin ai@ h@mevrai o@sa" hu/xaro kurivw/ a@gio" e/ltai trevfwn kovmhN trica kefalh"* (FRANKF., SEPT. FRANEK.)), am observat traducerea diferită a formei de prezent, indicativ, masculin, a verbului grecesc *trevfwn* „to feed”, „to let grow, to nourish” (Taylor, s.v. *trevfw*). Spre deosebire de traducerea din B1688, care este rezultatul unei confuzii, întrucât traducătorul a considerat că verbul românesc *a hrăni* deține toate trei sensurile din limba greacă (Arvinte, 1994: 31), Samuil Micu realizează o traducere superioară acesteia, indicând în mod clar și adecvat sensul prin soluția oferită: *lăsînd să-i crească chica*.

Recurgând din nou la altă soluție de traducere, Samuil Micu, în contextul 14:19 („*Jartă păcatul norodului acestuia după mare mila Ta, precum milostiv ai fost lor din Egipt până acum*”), din cartea *Numeri* introduce o nouă traducere a formei verbale de aorist,

imperativ *a/lē*" (FRANKF., SEPT. FRANEK.) a verbului *a*filmi*, care deține următoarele sensuri în limba greacă „to acquit, to forgive, to leave unpunished, to spare, to permit, to suffer, to set free, to abandon” (cf. Taylor). B1688 transpune acest termen printr-un calc lexical, atribuind verbului românesc *a lăsa* și sensul de *a ierta*, sens mai bine reprezentat în B1795. Textul biblic românesc din 1856 și, în secolul următor B1914 vor păstra soluția de traducere din textul lui Samuil Micu.

Contextul 9:20 din cartea *Numeri* este tradus în mod diferit în B1795 față de textul biblic din 1688. Comparând versetul din B1795 (*Și câte zile acoperea norul preste cort, din porunca Domnului tabărea și din porunca Domnului purcedea.*) cu cel din B1688 (*Și va fi când va acoperi norul zile cu număr preste cort, pren glasul Domnului vor tâbârî și pren porunca Domnului să vor rădica*) și raportându-l la textele grecești corespunzătoare *kaiV e/stai a@tan skepavsh/ hē nefelh hēmevra" a*riqmw/' e*piV th'" sknhh'" diVa fwnh'" kurivou parembalou'sin kaiV diVa prastavgmata" kurivou a*parou'sin* (FRANKF., SEPT. FRANEK.), am identificat o traducere diferită a sintagmei grecești *skepavsh/ hē nefelh hēmevra" a*riqmw/'* prin *Și câte zile acoperea norul* (B1795) și *Și va fi când va acoperi norul zile cu număr* (B1688). Substantivul masculin, în dativ *a*riqmw'/(<a*riqmov", -ou)* are sensul de „number, exact number, amount, sum, numbering, counting” (cf. Taylor). În acest context, termenul are sensul „exact number, amount”. Spre deosebire de traducerea din B1688, un calc folosit în detrimentul formei *câteva* (Arvinte, 1994: 33), Samuil Micu optează pentru o traducere potrivită, care redă întocmai sensul din textul-sursă. Și în acest caz, B1914 alege soluția de traducere din B1795: *și câte zile acoperea norul preste cort*, iar ediția *Septuagintei* Nec recurge la o formă nouă: *să acopere cortul zile în șir*.

O altă diferență pe care am consemnat-o în urma comparării celor două textele biblice este 1:52 în cartea *Numeri*. Pentru textul grecesc *kaiV parembalou'sin oib' uiboiV IsrahI a*nhlvr e*n th/' ebuatou' tavxei kaiV a*nhlvr kataV thVn e*autou' hēgemonivan suVn dunavmei au*tw'n* (FRANKF., SEPT. FRANEK.) textele biblice românești studiate optează să transpună în mod diferit formula *a*nhlvr...a*nhlvr*. Samuil Micu decide, și în acest caz, retraducerea acestui verset și înlocuirea soluției calchiate din B1688. Prin urmare, versetul corespunzător din B1795 (*Și vor tâbârî fiii lui Israil, fieștecarele întru al său rând, și fieștecarele după povățuirea sa, cu puterea lor.*) propune prin forma *fieștecarele* o traducere corectă și care conferă mai multă claritate acestui context, spre deosebire de soluția identificată în B1688: *Și vor tâbârî fiii lui Israil, om întru a lui rânduială și om după a lui voiozvie, cu puterea lor*, un calc de semnificat după substantivele *a*nhlvr... a*nhlvr*. Acest termen deține sensurile de „man, husband”, „a man, any man”, „each” (cf. Taylor). Autorul traducerii din B1688 a avut în vedere ultimele două sensuri menționate ale termenului grecesc. O traducere diferită este oferită de *Septuaginta* în ediția Nec, care propune o traducere literală, cu interpolarea formei *fiecare*, care aduce un plus de înțelegere contextului: *Iar fiii lui Israel să-și pună tabăra, [fieceare] bărbat în rândul său și [fieceare] bărbat după ceata sa, laolaltă cu oastea sa*.

Un alt context ales pentru comparație este 30:10 din cartea *Numeri*. În acest caz, B1795 (*Iară făgăduința văduvei, și a ceii țipate de la bărbat, câte să va făgădui asupra sufletului său vor rămânea ei.*) decide înlocuirea termenului calchiat *scoasă* din versetul din B1688 (*Și ruga văduvei și ceii scoase de la bărbat câte se va ruga asupra sufletului ei, vor rămânea ei*) cu o nouă soluție mai adecvată în acest context: *a ceii țipate de la bărbat*. Textul

grecesc responsabil pentru această transpunere calchiată este *kaiV eu*chV chvra" kaiV e*kbeblhnevnh" o@sa a/n eu/xhtai kataV th" yuch" au*th" menou'sin au*th/'* (FRANKF., SEPT. FRANEK.), forma de participiu perfect, feminin, singular *e*kbeblhnevnh"* a verbului *e*kbavllw* deține sensurile de „to cast out of”, „to drive out of”, „to divorce” (cf. Taylor), fiind însoțită de forma de genitiv, singular, feminin *chvra"* a substantivului *chvra* „widow”. Termenul *șipate* utilizat de Samuil Micu pentru traducerea sa are sensul de „a arunca” (ceva nefolositor), „a azvârli” (undeve sau după cineva), având etimologie necunoscută. În formă tranzitivă, verbul utilizat mai ales în Transilvania deține pentru acest context sensul de „a izgoni” (cf. DLR). Chiar dacă substantivul *bărbat* reprezintă o interpolare în acest context, întrucât termenul nu l-am identificat în nici unul dintre textele-sursă utilizate pentru comparație, acesta poate fi identificat în B1688 și, totodată, în B1795. Sub acest aspect este importantă de reținut marcarea interpolării între paranteze în ediția *Septuagintei* Nec, după cum urmează: *Și făgăduința văduvei și a celei izgonite [de bărbat], pe care le-a făcut pe suflul ei, vor fi întărite pentru ea*. Un alt aspect care merită punctat este traducerea diferită a formei de nominativ, singular a substantivului *eu*chV*, care deține sensul de „prayer, vow, votive offering” (cf. Taylor), prin substantivul *făgăduința* „promisiune” (cf. DA), care în B1688 deține pentru acest context sensul de „rugăciune”, termenul *ruga* din B1795 cu sensul de „rugăciune” (cf. DLR) este mult mai adecvat.

O altă situație de traducere care necesită atenție este cea întâlnită în contextul 32:17 din cartea *Numeri*. Comparând cele două versete biblice din textele pe care le analizăm (*Iară noi, întrarmați, vom merge înaintea fiilor lui Israil, până ce-i vom duce pre ei în locul lor, și avearea noastră va rămânea în cetăți zidite pentru lăcuiorii pământului* (B1795); *Și întrarmându-ne, vom merge strajă-înainte, mai înainte de fiii lui Israil, până vom aduce pre ei la locul lor și va lăcui marfa noastră în cetăți zidite, pentru ceia ce lăcuiescu pământul* (B1688)) și raportându-le la versetele corespunzătoare din textele-model: *kaiV hēmei" e*noplisavmenoi profulakhV provteroi tw'n uigw'n Israhel e@w" a/n a*gavgwmen au*touV" ei*" toVn e@autw'n tovpon kaiV kataikhvsei hē a*poskeuhV hēmw'n e*n povlesin teteicisnevnai" diav touV" katakou'nta" thVn ghVn*. (SEPT. FRANEK.); *kaiV hēmei" e*noplisavmenoi parelou'sovmeqa profulakhV, provteroi tw'n uigw'n Israhel e@w" a/n a*gavgwmen au*touV" ei*" toVn e@autw'n tovpon. KaiV kataikhvsei hē a*poskeuhV hēmw'n e*n povlesi teteicisnevnai" diav touV" katakou'nta" thVn ghVn*. (FRANKF.), am constatat o traducere diferită a formei de dativ, singular *profulakhV* a substantivului grecesc *profulakhv\ -h"*, care deține sensurile de „advance guard, sentinel, outpost, vigil, watch” (cf. Taylor). Forma *strajă-înainte* este rezultatul calchierii sintagmei slavone *na straΩbu pr\viī*, după gr. *profulakhV/ [profuvlax, -ako" <pro-,devant"+ fuvlax „garde”]*. Datorită absenței termenului grecesc *parelou'sovmeqa* din *Septuaginta* în ediția Bos, din 1709, această sintagmă este aparent omisă de Samuil Micu. De fapt, și în acest caz, diferențele de traducere de la nivelul textelor biblice românești sunt cauzate de cele de la nivelul textelor-sursă grecești.

O altă diferență de traducere poate fi urmărită în contextul 9:19, în cartea *Numeri*. Pentru versetul grecesc *kaiV o@tan e*fevlkhtai hē nefevlh e*pi th" sknh" hēmevra" pleivou" kaiV fulavxontai oig uiēaiV Israhel thVn fulakhVn tou' qeou' kaiV ou* mhV e*xavrwsin* (FRANKF., SEPT. FRANEK.), edițiile biblice românești propun două soluții diferite, după cum urmează: *Și când sta norul preste cort zile multe, fiii lui Israil păzea pazele lui Dumnezeu și nu purcedea* (B1795); *Și când să trage norul preste cort zile multe și vor păzi fiii lui Israil paza lui Dumnezeu și nu să vor*

rădica (B1688). Aceste contexte prezintă la nivelul traducerii două aspecte care merită reținute pentru analiză. Astfel, sintagma grecească *kai/ o@tan e *fevlkhtai hē nefevlh* este redată în B1688 prin: *Și când să trage norul*, reprezentând un calc după forma de prezent, persoana a III-a, singular *e *fevlkhtai* a verbului *e *fevlkw*, la diateza activă, având sensul de „to draw to oneself, to attract”, iar la pasiv sensul de „to be drawn, to be attracted” (cf. Taylor). Spre deosebire de traducerea din B1688, Samuil Micu propune o traducere adecvată acestui context, intuind corect sensul de „a rămâne, a sta”, după cum urmează: *când sta norul*. O altă situație de traducere pe care am sesizat-o în același context este poziționată spre finalul versetului. Termenul grecesc *mhl/ e *xavirw sin* este redat în două moduri diferite de traducătorii români prin formele: *nu să vor rădica* (B1688)/*și nu purcedea* (B1795). Forma de aorist (activ), plural, persoana a III-a a verbului *e *xavirw* înglobează sensurile „to lift up”, „to lift up out”, „to break off camp” (cf. Taylor), fiind transpusă în B1688 prin: *nu să vor rădica* și în B1795 prin *și nu purcedea*, transpuneri fidele textelor-model.

O situație de traducere care prezintă echivalări diferite la nivelul edițiilor biblice românești ale aceluiași termen grecesc se înregistrează în cartea *Numerii*, 4:14. În acest verset din B1795 (*Și vor pune preste el toate vasele cu câte slujesc, și cleaștele și furcuțele și blidele și acoperemântul și toate vasăle jertvenicului, și vor pune preste el acoperemânt de piiale vânăță, și vor pune rudele lui, și vor lua haină mohorâtă, și vor acoperi spălătoarea și temeiul ei, și le vor pune în acoperemânt de piiale vânăță, și le vor pune pre rude.*), forma de acuzativ, feminin, plural *tal/ kreavgra* (SEPT. FRANEK.) a substantivului *kreavgra, -a* „flesh hook”, „fork for meat” este echivalată în mod corespunzător prin *furcuțele* în B1795, spre deosebire de soluția rezultată în urma calchierii sensului termenului grecesc în B1688: *undețile de carne*, din următorul context: *Și vor pune preste el toate vasele lui câte slujăscu cu eale: și cășiile, și undețile de carne, și păharăle, și acoperemântul, și toate vasele jârtăvnicului, și vor pune preste el acoperemânt de pieale vânăță și vor pune drugii lui.*

5. Concluzii

Odată cu preluarea traducerii din *Biblia* de la Blaj (1795) în ediția de la Sankt Petersburg (1819), acest text a fost valorificat pe tărâm românesc până în secolul al XX-lea. Privită în diacronie, cercetarea asupra acestui text a provocat probleme de ordin filologic și, totodată, de ordin teologic. Trebuie reținut sub acest aspect faptul că numeroasele situații comparate au pus în valoare în cea mai mare măsură soluțiile de traducere comune dintre textul biblic din 1795 și edițiile din 1819, ediția de la Buzău, 1854-1856, ediția de la Sibiu a lui Andrei Șaguna și ediția sinodală din B1914. Chiar dacă vechii traducători nu expun în mod explicit sursa sau sursele traducerii lor, în urma unei analize comparative și a raportării la alte ediții din epocă și la textele-sursă grecești, se poate identifica textul-model care a stat la baza traducerii biblice. Majoritatea cazurilor analizate, la nivel lexical, impun următoarea constatare: B1819, ediția Șaguna și B1914 au valorificat pe deplin traducerea lui Samuil Micu. Vechii traducători ai textului biblic au păstrat în grade diferite fidelitatea față de textele-model utilizate. Acesta este și cazul traducerii *Bibliei* de la Blaj, care, deși aparține unui traducător de rit greco-catolic, a reușit să se impună între textele biblice care aparțin spațiului ortodox. În urma comparației cu textele din perioada modernă, ediția realizată de Bartolomeu Anania și ediția NEC, am putut constata într-un număr important de contexte, pe care le-am semnalat pe parcurs, că traducătorii moderni au încercat prin valorificarea

traducerilor de prestigiu anterioare să ofere soluții de traducere adecvate care să se încadreze în limitele unei tradiții anterioare literale. Dorind să realizeze ediții de înaltă ținută, cu un aparat paratextual bogat, au făcut uz de interpolări, sinonime, parafrazări, beneficiind în acest sens de instrumente de cercetare moderne. Transpunerea mesajului biblic este o sarcină dificilă și limitată de limba-țintă, iar aceste elementele metatextuale, reprezentate de glose, pot substitui în multe cazuri o omisiune și oferă traducătorului și revizorului o privire de ansamblu asupra fenomenului lingvistic. Glosele și versetele discutate în secțiunile anterioare reflectă activitatea susținută a lui Samuil Micu de a realiza o versiune îmbunătățită față de textul de la 1688, atât prin tehnica împrumutului și cea a calcului, predominând prima dintre acestea, am arătat prin analiza unui număr important de versete biblice relația între *Biblia* de la București cu textul de la Blaj, gradul de modificări survenite în urma traducerii realizate de Samuil Micu, precum și modalitățile prin care traducătorul ardelean se raportează la ediția din 1688. Prin contexte analizate și prezentate în cadrul secțiunii calcului, am evidențiat importanța *Bibliei* din 1795 în cadrul tradiției biblice românești, care ar trebui considerată un *textus receptus* de mare valoare, întrucât stă la baza traducerilor și revizuirilor ulterioare alături de *Biblia* de la București. Am constatat, prin raportarea permanentă la textele-sursă, că anumite diferențe de la nivelul textelor grecești au determinat apariția unor omisiuni și interpolări în textele biblice românești.

Bibliografie:

A. Izvoare

- ANANIA = Bartolomeu Valeriu Anania, *Biblia sau Sfânta Scriptură, Ediție Jubiliară a Sfântului Sinod*, versiune diortosită după *Septuaginta*, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, 2001.
- B1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești cu porunca preabunului creștin și luminatului domn Ioan Șarban Cantacuzinó Basarabă Voievodă...*, tipărită întâia oară în 1688. *Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu (volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001, vol. II (volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002.
- B1795 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești (...)*, Blaj, 1795. *Biblia de la Blaj (1795), Ediție jubiliară*, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, coordonatorul ediției Ioan Chindriș, Roma, 2000.
- B1819 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și ceii noao*, cu cheltuiala Rosieneștii Societăți a Bibliei, în Sanktpetersburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, august, 15 zile.
- B1856 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și cei noao, tipărită (...) sub privegherea și cu binecuvântarea excelenței sale, prea sfințitului Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiiu, 1856-1858.*
- B1865 = *Sânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Tradusă și publicată de Societatea

- Biblică Britanică și Străină. Tomul întâi, cuprinzând cele cinci cărți ale lui Moise, Iosua, Judecătorii și Rut, Iași, 1865, Imprimeria Adolf Bermann, Tomul al doilea, cuprinzând Samuel I, Samuel II, Regii I, Regii II, Cronica I, Cronica II, Ezra, Neemia, Ester, Iov și Psalmii, Iași, 1867, Imprimeria H. Goldner.
- B1914 = *Biblia adecă dumnezeiasca Scriptură a legii Vechi și a Celei Nouă*, tipărită în zilele majestății sale Carol I... Ediția Sfântului Sinod, București, 1914.
- FRANKF. = *Th^m q̄ivaâ Grafh^m Palaiva^m, dhlahv^m kai^m Neva^m Diaqhvk^m aġpavnta – Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Graece, a viro doctissimo recognita et emendata, variisque lectionibus aucta et illustra, Frankofurti ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes, 1597.*
- MLD = *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Pars IV, *Numeri*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1994.
- NTB1648 = *Noul Testament sau Împăcarea cu legea noao a lui Iisus Hristos Domnului nostru. Izvodit cu mare socotință, den izvod grecescu și slovenescu pre limbă rumânească...*, Bălgrad, 1688 [ediția modernă: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988].
- SEPT. FRANEK. = *H PALAIA DIAQHKH KATA TOUS EBDOMHKONTA. VETUS TESTAMENTUM EX VERSIONE SEPTUAGINTA INERPRETUM. Secundum exemplar Vaticanum Romae editum, accuratissime denuo recognitum, una cum scholiis ejusdem editionis, variis manuscriptorum codicum veterumque exemplarium lectionibus, nec non fragmentis versionum Aquilae, Symachi Theodothionis. Summa cura edidit Lambertus Bos, L. Gr. in Acad. Franeq. Professor. Franequerae. Excudit Francisus Halma, Illustr. Frisiae Ord. atque eorundem Academiae typogr. ordinar. MDCCIX.*
- SEPT. NEC. = Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu et alii (coord.), *Septuaginta*, vol. I, *Geneza. Exodul. Leviticul. Numerii. Deuteronomul*, Editura Polirom, București, 2004.
- SEPT. RAHLFS. = *Septuaginta, id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*. Edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart, 1979.
- SEPT. VEN. = *Septuaginta (H Œiva Grafhv Pallaiav^m kai^m V Neav^m Diaqhvk^m aġpavnta – Divina Scriptura nempe Veteris ac Novi Testamenti Omnia)*, Veneția, 1687.
- VULG. = *Bibliorum Sacrorum Iuxta Vulgatam Clementiam Nova Editio Breviario Perpetuo et Concordantiis Aucta Adnotatis etiam locis qui in Monumentis Fidei Solemnibus et in Liturgia Romana Usurpari Converunt*, Curavit Aloisius Gramatica, Typis polyglottis Vaticanus, MCMXXIX.
- VULG. 1760-1761 = *Biblia Vulgata. Blaj, 1760-1761*, ediție princeps după manuscris inedit, coordonatori Ioan Chindriș și Niculina Iacob, vol. I-V, Editura Academiei Române, București, 2005.
- SEPT. RAHLFS. = *Septuaginta, id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*. Edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart, 1979.
- SEPT. NEC. = Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu et alii (coord.), *Septuaginta*, vol. I, *Geneza. Exodul. Leviticul. Numerii. Deuteronomul*, Editura Polirom, București, 2004.
- T1560 = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560-1561 comparat Evangheliarul lui Radu de la Mănăstiri 1574*, Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963.

B. Dicționare și gramatici

- Bailly = A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Paris, 1996.
- DA = *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea A-B, București, 1913; tomul I, partea a II-a, C, București, 1940; tomul I, partea a III-a, D-De, București, 1949; tomul II, partea I, F-I, București, 1934; tomul II, partea a II-a J-Lacustru, București, 1937, Ladă-Lepăda, București, 1940, Lepăda-Lojniță, București, 1940.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1965 și urm.
- Glosar = Glosar, în *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești (...)*, Blaj, 1795. *Biblia de la Blaj (1795), Ediție jubiliară*, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, coordonatorul ediției Ioan Chindriș, Roma, 2000.
- Liddell-Scott = H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek – English Lexicon*. With a revised Supplement, Clearedon Press, Oxford, 1996.
- Taylor = Bernard A. Taylor, *Analytical lexicon to the Septuagint*, Expanded Edition, with Word Definitions by J. Lust, E. Eynikel, and K. Hauspie, Hendrickson Publishers, Deutsche Bibelgesellschaft United Bible Societies, Stuttgart, Germany, 2003.
- Tiktin = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3. Überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I, A-C, Clusium, Cluj-Napoca, 2000; Band II, D-O, Clusium, Cluj-Napoca, 2003; Band III, P-Z, Clusium, Cluj-Napoca, 2005.

C. Literatură de specialitate

- Andriescu, Alexandru, 1997, *Studii de filologie și istorie literară*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (Numerii) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389, în Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars IV, Numeri*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1994, pp.1-44.
- Cândea, Virgil, 1963, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură”, vol. VII, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., București, pp. 29-76.
- Cândea, Virgil, 1979, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în volumul *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, pp. 79-224.
- Chindriș, Ioan, 2001, *Secolele Bibliei de la Blaj*, în *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao (...)* Blaj, 1795. *Biblia de la Blaj, Ediție Jubiliară*, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, Ioan Chindriș (coord.), Roma, 2000, pp. 1-68.
- Chindriș, Ioan, 2010, *Crâmpoie din Școala Ardeleană*, Editura DACIA XXI, Cluj-Napoca.
- Coțac, Emanuel, 2011, *Dilemele fidelității. Condiționări culturale și teologice în traducerea Bibliei*, Editura Logos, Cluj-Napoca.
- Iacob, Niculina, 2007, *Limba și stilul Vulgatei de la Blaj*, în *Biblia Vulgata. Blaj, 1760-1761*, ediție princeps după manuscris inedit, coordonatori Ioan Chindriș și Niculina Iacob, vol. V, Editura Academiei Române, București, pp.789-912.

- Munteanu, Eugen, 2008, *Lexicologie biblică românească*, Humanitas, București.
- Munteanu, Eugen, 2008a, *Biblia de la București (1688) în raport cu versiunile ulterioare ale Sfintei Scripturi în limba română. Un punct de vedere filologic*, în „Sfânta Scriptură și Sfânta Liturghie, izvoare ale vieții veșnice”, Secțiunea biblică, Carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. Ediție îngrijită de Mihai Vizitiu, Trinitas, Iași, pp. 111-134.
- Pavel, Eugen, 2007, *Între filologie și bibliofilie*, Biblioteca Apostrof, Cluj.
- Pavel, Eugen, 2001, *Un monument de limbă literară: Biblia lui Samuil Micu*, în *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao*, Blaj, 1795. *Biblia de la Blaj, Ediție Jubiliară*, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, Ioan Chindriș (coord.), Roma, 2000, pp. 1-22.
- Perpessicius, 1986, *Scriitori români*, vol. I, Antologie și prefață de Andrei Roman, Tabel cronologic de Teodor Vârgolici, Editura Minerva, București.
- Șesan, Dragoș, 2002, *Noul Testament de la Bălgrad (1648); carte de limbă și simțire românească*, Editura Pentru Viață, Brașov.